

یادداشتی از حجت‌الاسلام هاشمیان درباره شیوه‌های ایجاد انسجام اجتماعی حول محور گفتمان مطلوب

فرهنگ، زودپز نیست

عدم توجه به تدریجی بودن فرآیند اصلاح ناهنجاری‌های اجتماعی و ضرورت انعطاف و ظرافت‌های تاکتیکی در مقاطع زمانی گوناگون نتیجه‌ای جز شکست پروژه اصلاح فرهنگی و آسیب به انسجام اجتماعی نخواهد داشت

الگوگیری از روش قرآن کریم، رعایت «اصل تدریج» است. کار فرهنگی، کاری است زمانبر و نیازمند به حلم و حوصله. کسانی که می‌خواهند یک فرهنگ را در کوتاه‌ترین زمان ممکن تبدیل به فرهنگ غالب جامعه کنند، قطعاً شکست خواهند خورد. شاید بتوانند با زور و تحمیل برای مدت کوتاهی، نشانه‌هایی از تغییرات مطلوب‌شان را در جامعه پدیدار کنند اما این تغییرات دوام نخواهد یافت. تغییر اساسی و ایجاد یک فرهنگ پایدار، کار یک سال و ۲ سال نیست، بلکه یک فرآیند چند ساله است.

نکته دومی که از الگوی قرآن کریم می‌توانیم برای دوران امروز خود برداشت کنیم، این است: همان اصل تدریج را هم باید به اصل دیگری که می‌توانیم آن را «همخوانی با تحولات روز» بنامیم، ضمیمه کنیم. یعنی برای ایجاد یک گفتمان در جامعه، علاوه بر اصل تدریج، باید تحولات اجتماعی را هم رصد کنیم و گفتمان مطلوب را با توجه به تحولات اجتماعی پیش ببریم. گاهی تغییر و تحولات پیش‌بینی نشده، ما را ملزم می‌کند در شیوه‌ها و روش‌ها تجدیدنظر کنیم، انعطاف به خرج دهیم و تاکتیک را عوض کنیم. به عبارت دیگر یک استراتژی را نمی‌توان فقط با یک تاکتیک پیش برد و یک استراتژی در هر دوره‌ای باید با تاکتیک‌های متفاوتی پیگیری شود. نکته سومی که از قرآن کریم می‌توانیم در ایجاد یک گفتمان اجتماعی درس بگیریم، مرکز قرار دادن تحول

فصل مجاهدین، شهادت، تصحیح تشکیک‌های منافقین، برخورد قاطع با کفار، لزوم گردش اموال در دست تمام مردم، فی، روابط زن و مرد نامحرم، پرهیز از شعارزدگی، اقامه نماز، زکات، ویژگی‌های منافقین، نهی از دوستی با دشمنان خدا و رسول، آداب تعامل با ولی جامعه، لزوم برقراری صلح میان مؤمنان، اخوت، پرهیز از تمسخر، غیبت، سوءظن، تقوا، توبه نصوح و جهاد. در میان مفاهیم جدید مرتبط با گفتمان‌سازی و استقرار گفتمان در این دوره برخی مفاهیمی مانند اطاعت از ولی جامعه و آداب تعامل با او، منافقین و ویژگی‌های آنان، جهاد و شهادت، اخوت و انسجام و همچنین پرداختن به برخی امور به ظاهر سطحی اجتماعی که در واقع اثری عمیق بر عواطف و نزدیکی قلوب دارند، مانند سلام کردن و جواب سلام، از مهم‌ترین امور است.

شیوه‌ها: مهم‌ترین شیوه‌های مورد استفاده در این دوره عبارتند از: انگیزش، جهاد، یس‌آآوری الطاف الهی، داستان‌سرایی، روایت‌گری و عبرت‌آموزی، هجرت، صبر، هم‌افزایی، نمادسازی، ثبات قدم و ایمان قوی.

■ **مروری بر خطمشی‌گذاری فرهنگی و انسجام اجتماعی در دوره چهارم (پایش و اصلاح جامعه ایمانی):** ارزیابی فرآیند خطمشی‌گذاری و دستورات اصلاحی در دوره چهارم علاوه بر تداوم هنجارسازی و تبیین ارزش‌ها و ابعاد اساسی گفتمان اسلام و تنظیم شیوه عمل بر موضوع‌های اجتماعی مهم و مورد ابتلا به عموم، آيات

بسیاری به موضوع آسیب‌شناسی، نقد و در پارهای موارد ارائه‌راحل اختصاص یافته است و وجه تمایز این دوره از گفتمان‌سازی نسبت به سایر دوره‌ها را می‌توان در حجم بالای آيات ناظر به بحث آسیب‌شناسی دانست. شیوه‌ها: مهم‌ترین شیوه‌های مورد استفاده در این دوره عبارتند از: یادآوری الطاف الهی، ابلاغ و آگاهی‌بخشی، امر به معروف و نهی از منکر، نماز، زکات و انگیزش: برخورد قاطع که مهم‌ترین شیوه‌ای است که در این دوره در کنار مطالعه و تحلیل قدمه‌های قرآن برای هنجارسازی و گفتمان‌سازی و تبدیل گفتمان به امری که پایه‌های انسجام اجتماعی را بسازد، به وضوح ما

را به این نتیجه می‌رساند که این امر، امری تدریجی، گام به گام، سیال و با توجه تام به بسترها و به کارگیری انواع روش‌ها و ابزارهاست.

خواننده و پژوهشگری که با این دید به آيات قرآن می‌نگرد، به هیچ عنوان یک سیاست‌تک خطی برای ایجاد یک گفتمان و هنجار اجتماعی را در قرآن نمی‌بیند. پژوهشگر با یک فرآیند مرحله به مرحله، آهسته آهسته، همه‌جانبه‌تر و بشدت متناسب با اوضاع و احوال جاری در جامعه مواجه می‌شود.

اگر بخوانیم در بررسی‌های انجام شده برای دوران کنونی خود درس بگیریم و الگوسازی کنیم، باید به این نکته اذعان کنیم که اگر قصد داریم یک هنجاری را تبدیل به هنجار اجتماعی کنیم، یا یک گفتمانی را تبدیل به گفتمان غالب کنیم، نخستین اصل و اساسی‌ترین اصل بر اساس

حمله ویژگی‌های بارز و متفاوت این دوره، تأکید چندین باره قرآن بر ابلاغ آشکار وحی از طرف پیامبر و تأکید بر بلاغ بودن خود قرآن است. اهمیت و تأکید چندباره بر این شیوه حتی می‌تواند ما را به گامی جدید و کمتر توجه شده در خطمشی‌گذاری فرهنگی با عنوان «ابلاغ عمومی خطمشی‌ها و آگاهی‌سازی» رهنمون کند. (پ) هجرت: هجرت و جدا شدن از وطن به نیت حفظ دین و در امان بودن از ظلم ستمگران و مقدمه‌چینی برای تشکیل جامعه‌ایم‌انی (ت) جهاد: جنگ با کفار، شیوه‌ای است که در این دوره از آن نام برده می‌شود. البته تأکید عمده مساله جهاد در دوره بعد یعنی دوره سوم است که به آن اشاره خواهیم کرد. (ث) زمینه‌سازی جذب حداکثری: از جمله شیوه‌هایی که در دوره دوم در این راستا مورد استفاده قرار گرفته، زمینه‌سازی جذب حداکثری افرادی است که هنوز ضمیم و فطرت پاک خود را به صورت کامل نپوشانده‌اند ولی با توجه به گذشته تاریک خود از ورود به دین جدید خوف دارند.

■ **مروری بر خطمشی‌گذاری فرهنگی و انسجام اجتماعی در دوره سوم (تشکیل و تثبیت جامعه ایمانی)** ببشترین مضامین مرتبط با گفتمان‌سازی و استقرار گفتمان در این دوره قرار گرفته است. در این دوره علاوه بر مضامین مرتبط با هنجارسازی و تبیین مفاهیم و ارزش‌های اساسی گفتمان جدید شاهد بیان مضامین مرتبط با تنظیم شیوه عمل درباره موضوع‌های اجتماعی مهم و مبتلا به عموم از قبیل وصیت، ارث، ازدواج و طلاق نیز هستیم. شناسایی و طرد مفاهیم نامطلوب گفتمان قبل در این دوره نیز همچنان ادامه دارد و آسیب‌شناسی و نقد رفتارهای نامطلوب و نامتجانس نسبت به گفتمان جدید نیز در دستور کار قرار می‌گیرد، اگرچه اوج آسیب‌شناسی، نقد، اصلاح و پالایش مربوط به دوره چهارم است که به آن خواهیم پرداخت.

مهم‌ترین موضوع‌های مورد بحث در این دوره عبارتند از: صبر، نماز، شهادت، وصیت، برخورد با قتل و آدمکشی، نهی از حرام‌خواری و رشوه، ازدواج، طلاق، قرض، انفاق، صدقه، زشتی ربا، کتابت معامله، خمس، انسجام، امر به معروف و نهی از منکر، اطاعت ولی، نقد سست‌ایمانان، حجاب، رسیدگی به ایتام، قیمومت مردان نسبت به زنان، ارث، ارث زنان، امانت، توحید، عدالت، سلام و پاسخ سلام، شناسایی و طرد مفاهیم و ارزش‌های نامطلوب گفتمان موجود نیز همچنان ادامه داشته و حتی رشد قابل توجهی

می‌یابد. از جمله شاخص‌های تغییر و تحول در این دوره می‌توان به اضافه می‌شود «تفرقه، قطعیت دین و بر هم زدن انسجام» است.

مهم‌ترین بستر مورد توجه در این دوره دشمن‌شناسی با تأکید بر ۲ مفهوم است: یکی بهره‌گیری دشمنان از سخنان شیک و آراسته به منظور ایجاد شک و دودلی در دل تازه‌مؤمنان که در حاق واقع صحیح نبوده و خلاف است و دیگری نقش رفیق بد در گمراهی انسان و تنبہ دادن نسبت به این موضوع.

شیوه‌ها: علاوه بر تأکید بر برخی شیوه‌های بیان شده در دوره اول، شیوه‌های دیگری نیز در این دوره مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد. (الف) تذکر و یادآوری: تلاش بر استمرار و تدریج، تذکر و یادآوری نقش نیز نقشی مهمی در فهم معارف الهی و تبدیل شدن آنها به باور انسان‌ها بازی می‌کند. (ب) ابلاغ و آگاهی‌بخشی: از

طبق نظر رهبر حکیم انقلاب اسلامی و بسیاری از متفکران دلسوز، راهبرد اصلی دشمن در مقطع کنونی برای ضربه زدن به کشور، ایجاد اختلاف و شکاف در جامعه است. به نظر می‌رسد تمرکز دشمن بر مساله اختلاف خطری است که اتحاد مردم حول گفتمان انقلاب اسلامی را تهدید می‌کند، چرا که گفتمان انقلاب اسلامی از بدو شکل‌گیری بر مساله وحدت تأکید داشته و راهبرد کلیدی آن محسوب می‌شده است. انقلاب بزرگ پیامبر نیز از این همین ویژگی بهره برده است. قرآن کریم با تاکتیک‌های متفاوت در دوره‌های مختلف و در مواجهه با مخاطبان و گروه‌های مختلف، توانسته اتحادی بزرگ پیرامون گفتمان توحید به وجود آورد و گفتمان شرک و ظلم را به حاشیه براند. بررسی این تاکتیک‌ها و روش‌ها در مقاطع مختلف زمانی و تأمل در ظرافت‌های آن را در یادداشتی از حجت‌الاسلام‌والمسلمین دکتر سیدمحمدحسین هاشمیان می‌خوانیم.

حجت‌الاسلام دکتر سیدمحمدحسین هاشمیان
استاد حوزه و دانشگاه

دوران فعلی که آن را دوران مدرن می‌نامند دارای ویژگی‌های خاص خود بوده و عقلانیت حاکم بر آن تلاش دارد ویژگی‌های خود را بر تمام جوامع تحمیل کند. در چنین وضعیتی، جوامع مستقل که قائل به ضرورت حفظ ویژگی‌های عقیدتی و نظام فکری خاص خود هستند، مورد حمله فکری و فرهنگی قرار می‌گیرند. در این میان انسجام اجتماعی به عنوان سدی مستحکم عمل می‌کند که عامل دفع حملات و مقابله با تهاجمات نظام‌های معارض است. به همین دلیل است که رهبر معظم انقلاب نیز پرداختن به این موضوع را به عنوان مطالبه‌ای از پژوهشگران عرصه علوم اجتماعی مطرح کرده‌اند: «باید جوانان ما، فرزانتان ما، زبندگان فکری ما، روی هر کدام از این سرفصل‌ها و بخش‌ها بنشینند فکر کنند، کار کنند، مطالعه کنند، نه فقط بحث‌های ذهنی شبه‌روشنفکری [بلکه] بحث‌های کاربردی، بحث‌های عملیاتی، بحث‌های ناظر به واقعیت، اینهایی که ما عرض می‌کنیم سرفصل‌هایی است برای کارهای فکری که آن‌شاه‌الله به وسیله جوانان ما - که از ما خیلی بهترند خیلی آماده‌ترند - دنبال خواهد شد. چالش‌های درونی ما اینهاست: سرگرم شدن به اختلافات در داخل کشور؛ اختلافات فرعی و اختلافات سطحی، ما را سرگرم بکنند، در مقابل هم قرار بدهد، تعارض به وجود بیاورد، ما را از مسائل اصلی و از خطوط اصلی غافل بکند؛ این یکی از مصادیق آن چالش اصلی است که عرض شد. از دست دادن انسجام ملت از چالش‌های ما است. (۱۳۹۳/۷/۱۴)

دستیابی به انسجام اجتماعی مطلوب در کشور نیز نیازمند دستیابی و بهره‌مندی از الگوی بومی و کارآمد برای خط‌مشی‌گذاری و انسجام اجتماعی است. در میان منابع مختلف برای استخراج الگوی مناسب، قرآن کریم به عنوان منبعی و حیاتی که پس از قرآن‌ها از دخل و تصرف و تحریف در امان مانده است، منبعی بی‌بدیل در اختیار مسلمانان است که البته استفاده از آن در عرصه‌های نظری - اجتماعی توسط مسلمانان بسیار کمتر از ظرفیت آن بوده است. از طرفی با توجه به تجربه تحول عظیم و عمیق انفاق افتاده طی ۲۳ سال نزول قرآن در جامعه عرب و تبدیل نگاه‌های طبقاتی و دشمنانه به نگاه‌های صمیمی و برادرانه، عملاً نیز توانمندی قرآن در ایجاد تحول اجتماعی اثبات شده است. برای شروع دقیق بحث ابتدا باید مقدماتی را به عرض برسانم. بر بررسی‌های انجام شده، سوره‌های قرآن کریم را می‌توان در یک طبقه‌بندی جزئی‌تر و دقیق‌تر بر اساس ترتیب نزول در ۴ دوره در نظر گرفت: دوره اول رشد زیرزمینی، رویش مخفی و زیرپوستی جامعه ایمانی، دوره دوم علنی شدن اعتقادات حضور علنی مؤمنان و دوقطبی شدن جامعه، دوره سوم تشکیل و توسعه جامعه ایمانی در مدینه و دوره چهارم تثبیت و پایش جامعه ایمانی. با توجه به تحلیل انجام شده ۴ مضمون فراگیر شناسایی شده عبارتند از: «گفتمان‌سازی»، «مدیریت افراد و گروه‌ها»، «شیوه» و «بستر». منظور از

گفتمان‌سازی فرآیندی است که طی آن دال مرکزی و دال‌های پیرامونی یک گفتمان معرفی و مستقر می‌شود و دال‌های گفتمان رقیب مورد هجوم قرار گرفته و طرد می‌شود. منظور از مدیریت افراد و گروه‌ها توجه به نقش افراد و گروه‌ها در فرآیند خطمشی‌گذاری و مدیریت بهینه ایشان در این مسیر است. منظور از شیوه، روش و تکنیکی است که با بهره‌گیری از آن جریان گفتمان‌سازی و استقرار گفتمان و همچنین جریان مدیریت افراد و گروه‌ها بهتر و شایسته‌تر مدیریت شده و پیش می‌رود. منظور از بستر مورد کلی‌ای است که از منظر قرآن و نگاه اسلامی امور مختلف و از جمله گفتمان‌سازی در قالب و مبتنی بر آن شکل می‌گیرد، در واقع شناخت بسترها

باعث افزایش بیش‌تر نگرش شناخت و معرفت افراد و گروه‌ها نسبت به عوامل و دلایل موثر بر چگونگی پیشرفت گفتمان می‌شود. در ادامه به تشریح این ۴ مضمون فراگیر در قالب دوره نزول سوره‌های قرآن می‌پردازیم.

■ **دوره اول: مروری بر خطمشی‌گذاری انسجام اجتماعی در دوره اول (رشد زیرزمینی):** تبیین خطمشی‌ها

گفتمان‌سازی در این دوره در قالب هنجارسازی و تبیین ارزش‌ها و ابعاد اساسی گفتمان جدید در وهله اول و شناسایی و طرد بینش‌ها و رفتارهای نامطلوب و دال‌های ناشایست گفتمان غالب در مرتبه ثانی شکل می‌گیرد. علاوه بر معرفی و تبیین دال مرکزی (توحید) و دال‌های اساسی (معاد، نبوت، عدل و امانت) مفاهیم عام و اساسی در عرصه ارتباط با خدا مانند دعا، نماز، ایمان، عمل صالح و تقوا و مفاهیم عام و اساسی در عرصه ارتباط اجتماعی مانند حمایت انسان از مستضعفان و تأکید بر انفاق، رسیدگی به ایتام، منع غل و غش در معاملات و کفرخوشی، توصی به حق و توصی به صبر نیز بارها مورد تأکید قرار گرفته و شمای کلی و عام گفتمان جدید معرفی می‌شود.